

87—88) յիշատակութիւն կ'ընէ: Անշուշտ այս տեղէն գիտէ Նզիրէն, որ Վասակի «թանձրամիս» անձն է եղած, որ «ոչ ըստ կարգի ունէր գտէրութիւնն Սիւնեաց» իր հօրեղբոր Վաղենակին սպանել տալով. անշուշտ նոյն Արրահամէն առած է դաւաճան Վասակի վերջին օրերու շնչիչ նկարագիրը, որ Ղաղարի մօտ համեմատաբար շատ մեղմ է արտայայտուած:

Վերջապէս Նզիրէն շատ ղէպքերու նրկարագրութեան ժամանակ կ'ըսէ. «Յորում պատահեցաք և մեք իսկ ականատես լինելով». կամ՝ «ոչ ի կարծ ընդոստացեալ... այլ ևս ինքնին անձամբ ի տեղւոջն պատահեցի», Այս ու այլ ասոնց նման կտորներ՝ մնացորդներ կը համարենք Նզիրէնի բուն աղբիւրին, որու հեղինակն է եղած Պարսկաստանի մէջ տառապող Արրահամ Զենակեցին: Այսքանն առ այժմ բաւական կը համարինք. ընդարձակ խօսելը պահելով մեր հայ «Իրականութեան պատմութեան»:

10 Մարտի 1934

Ա. ԶԱՄ.

Երևան

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ

«Յուսարբ»-ի մէջ իր «Սիւնի զեգերութիւնը» զոյգ յօդուածներով «Թ» հարցը դուրս կը հանէ իր գիծէն, խորհելով թէ Հայ Եկեղեցականութիւնը «հաւառմէ պարզութեամբ» ամբաստանող գրքիչը հայրենասիրական հաւատքն է որ ունեցած է ի նկատի եւ ոչ թէ կրօնականը: Ասիկա ճիշդ չէ բնաւ: Ան աղպէս կոչած էր ներկայ եկեղեցականները, միայն անոր համար որ անոնք կը նազանդին անհաւատ կառավարութեան մը ազդեցութեան (?) տակ զրուած Հայրապետական հրամաններուն: Բայց, եթէ ճիշդ իսկ եղած ըլլար «Թ»-ի նկատողութիւնը, այսինքն եթէ խնդիրը հայրենասիրական հաւատքի մասին ալ եղած ըլլար, մենք նոյնքան անկեղծութեամբ եւ իրաւունքով պիտի պնդէինք թէ վերապրող եւ կեղեցականներս նոյնքան լցուած էինք անով եւ ներ այժմ իսկ դեռ՝ որքան մեր նահատակուած եղբայրները: Հօգեւոր եւ աղգային նոյն այն դատարարութիւնը՝ զոր անոնք ու մենք ստացած ենք երկրորդ պատուական նոյն զոյգ ուսուցիչներուն առջեւ, ու միևնոյն մտատկաւարը՝ զոր մի-

ասին պաշտած ենք միշտ, չեն կրնար տարակուսելի ընել այս կէտը: Եթէ սակայն «Թ» կ'ուզէ ականարկել, ինչպէս կը թուի, քանի մը երկրորդական կէտերու մէջ եղած այն տարբերութեանց, որոնք այսօր թերեւս կը բաժնենք քիչ մը զմեզ իր և իր դադափարակիցներուն հայեացքներէն, նա որ կը գրէ այս տողերը, իր նահատակ եղբայրներէն ոմանց հետ ունեցած զպրօքակից մը տեղումութեան եւ այլոց հետ ունեցած ուսուցչի և սերտ բարեկամի հանգամանքներովը, այսինքն անոնց հոգեւոյն իր քաջ ծանօթ մէկը, իր բացարձակ իրաւունքին մէջ է յայտարարելու որ իրմէ յիշուած այդ խնկելի գլուխները, Սմբատ, Շաւարշ Գաակ՝ Գեղամ և Եւրիշներ, եթէ ի կենսոս լինէին, իրենց կեցուածքն ու տեսակէտը մաղի չափ պիտի չտարբերէր իրենց վերապրող եղբայրներուն պարզած տեսակէտէն եւ հետապնդած կեցուածքէն՝ հանդէպ հայրենիքի, եկեղեցւոյ, աղգային աղագայի դադափարին և մանաւանդ իրականութեան: Ազգացոյցներ ռանք մենք այս մասին՝ իրենց կենդանութեան ատեն իսկ յայտարարուած երեւոյթներէ, բայց ո՛չ տեղն է հօս, և ո՛չ ժամանակը՝ այժմ, մանրամասնութեանց մէջ խորանալու: — Անկեղծօրէն զօհ ենք «Թ»-ի յորդորականէն, երբ կը խրատէ խօսքի և գործքի մէջ Հտարուիլ երբեք կ'իրքերէ. իցի՛ւ այդ բարի խորհուրդը իրենց ցօղ քաղցրութեան իշներ նախ ստորոտը եւ անմիջական շրջապատին մէջ այն բնմին՝ ուրկէ կ'ուզէ նա դայն՝ ամենուն: Աւա՛ղ, սակայն, անսուտ է առածը որ կ'ըսէ թէ «աշտանակը չի կրնար լուսաւորել իր ստեղծ...»: Գալով մեզի՝ մենք ըրած ենք ու կ'ընենք կարելին որպէսզի կրայոյց սաստիկութեամբ չարտայայտենք ինչ որ կը զգանք ու կը մտածենք աղպին ու անկէջ անբաժան մեր աղգային այս սուրբ եկեղեցիին բարւոյն համար միայն: Կիրքը չէ արդարեւ որ կը շարժէ մեր սիրտը, երբ կ'ողորմենք պատուական եղբայրակցի մը խուժ-զուժ սպանութիւնը, այլ մարդկային ամենէն արդար և բնական մէկ զգացումը: Կիրքը չէ բնաւ որ կը վարէ մեր միտքը, երբ կ'արտայայտենք մեր ցաւը՝ տեսնելով որ մարդիկ չեն կրնար հաշտուիլ ոչ իմ եւ ոչ քու կամքով այլ ճակատագրօրէն եկած և մեր Հայրենիքին վարչութիւնը ձեռք առած զօրութեան մը իրականութեան հետ, և ընել ինչ որ պատշաճ է և պիտանի՝ աւելի եւս մշակելու համար այն բարեխօսարութիւնը, զոր կը կարծենք թէ ցոյց կուտայ ան, ահաոր նաւաբեկութիւններէ քիչ շատ փրկուած մեր աղգային կեանքը հեռացնելու համար բնաֆնէութեւ: Զգացումներու անխմաստ բռնկումը չէ վերջապէս այլ լուրջ, և, եթէ կ'ուզէ՝ ցաւագինօրէն բարի զգացում մը միայն, որ բառեր զրած է մեր շրթներուն վրայ կամ գրչին ծայրը՝ ըսել տալու համար մեզի թէ աղգային որբութեանց թանգարանին մէջ պէտք է ըլլայ այժմ Կապոյցին տեղը, երբ աղգային ֆիզիկական գոյութեան աննախընթացօրէն հրատապ հարցն է որ պարտի մտադրալեցնել ամէնքս: Անկեղծ (ինչպէս կը հաւատանք խորապէս) բայց փորձուած

հայրենասիրութիւնը, որով կը յատկանշուին «Թ.» և իր գաղափարակիցները, պիտի չհարեանա՞ր արդեօք ստիպել զիրենք որ մեր պատմութեան լոյստօլը նոյնիսկ կարգան և եւ ըմբռնեն այս համարտութիւնը: Բագրատունիք, որոնք Բիւզանդական և Արարական երկգլխի այն իշխանութեան տակ տարուբերեալ Հարստութիւն կազմեցին, և չունէին իսկ արտօնութիւն դրօշ կրելու ևս զրամ կտրելու, իրենց այդ տեսակ մը ճորտութեան ենթարկեալ զիրքին մէջ ալ իրենց նախորդ և հետեւորդ ազգային պետական վարչաձեւերէն նուա՞ղ միակարգ ծառայութիւն մը մատուցին ազգին նիւթական և բարոյական գոյութեան համար: Կը խորհինք այսպէս, ոչ թէ որովհետեւ րուպսմ է մեր հայրենասիրութիւնը, ինչպէս պիտի փորձուէր կարծել «Թ.», այլ որովհետեւ թերեւս, երազատեա սկզբունքներէ աւելի իրատես վարդապետութեանց ուշագործ, աւելի խտացած է ան: Ամէնքս ալ զաւակներն ենք և պարտինք մնալ այն ազգին, որ իր քաղաքականութեան նշանաբան ըրած ըլլալ կը թուի աստուածաշնչական սա խօսքը: «Ես ննջեմ, այլ սիրտ իմ արթուն կայ»: Բայց հասկնալու համար այս ամէնը, մարդ պէտք է կարենայ զգալ, խորհիլ և խօսիլ առանց «կիրք»ի:

*

Շատ տեղ չունինք, ևս բարեբախտաբար, «Բագրատունի» վերջին թիւին մէջ՝ մեր նախորդ թիւին «Ակամայ անդրադարձութիւններ»-ն ի պատասխան՝ երեւցած յընդանուր նշան տողերէն վերջ մեծ պէտք մըն ալ չենք տեսներ վերջտին զառնալու նոյն խնդիրներուն: Գոհ ենք որ Ս. Ղազարու պատ. Հանդիսարանին խմբագրութիւնը նախընթացապէս յուզած բոլոր հարցերը կ'ալօրէ և կ'եղբարեակէ այս անգամ եկեղեցական Միութեան վերաբերմամբ ակնարկի մը մէջ, նկատելով թէ «Եթէ դատապարտելի է եկեղեցական միութիւնը, ինչո՞ւ ապա դարձեալ զայդ կը հետապնդեն մեր աստուածաբանալ Հայ Հայրապետները: — Արդ, դիտել կուտանք սիրով թէ այս պարբերութեան առաջին նախագահութիւնը, անտեղի է բողոքովին: ոչ ոքի համար դատապարտելի է միութիւնը. ու մեր բոլոր ըսածներուն ու գրածներուն մէջ, «Միութեան» մէջ թէ այլուր, չկայ այդ մտքը ոչ մէկ խօսք կամ ակնարկութիւն: Մենք ոչ միայն «Ի կարեւոր մի» կը համարենք բոլոր՝ մանաւանդ հին եկեղեցիները, այլ նաեւ «յերկրորդական» ցանկալի կը դատենք միութիւնը, թէեւ ցաւ ի սիրտ կը հաստատենք նոյն ատեն թէ դժբախտաբար անկարելի կը թուի այդ, ցորչափ ինքզինքնին թիւի և ոյժի տեսակէտներով մեծ զգացողները ահ ի պարանոց խրոխտանքով կը մօտենան հարցին, ու՞ միութենէ՞ այսինքն զինչորաբար և իրաւախօհօրէն դիտելէ աւելի դործը, տիրակալութեան և ձուլումի ծրագիր է որ կը մշակեն անոր մէջ: Մեր երջանիկ նախնիք հիշող մեր մտայնութեամբ է որ նայած են խնդրոյն, և միշտ նոյն յուսախարութե-

թեամբն է որ հեռացած են անկէ: Կ'այս աչս մասին՝ Շնորհալոյ նախորդներուն և յաջորդներուն, բայց մանաւանդ իր ժամանակի եղածներուն պատմութիւնը և մասնաւորապէս բանակցութեանց պատկերը: Աւելի յետոյ, խաչակրաց թուականին և մինչեւ վերջը՝ քիչ մը չլսնալով իր խայծ իրենց առջեւ ցանուած քաղաքական յուսադրութիւններէ՝ թերեւս քանի մը քայլ առած ըլլան զէպի վերինք հրաւիրողները, բայց ամէն անգամուն ալ, թէ՛ խելամուտով եղած խոստումներուն բուն արժէքին և թէ՛ թափանցելով մանաւանդ միութեան զիմակին տակ ծածկուած ձուլումի և բռնատիրութեան թաքնախտութեանց, երբեք անկեղծ չեն դատած այդ մասին իրենց ուղղուած առաջարկութիւնները, և խրտած են միշտ անոնցմէ: Լամբրոնացի, որ, ինչպէս ծանօթ է, ամենէն աւելի յանդուգն քայլեր առած էր միութենական այս խնդիրներուն մէջ, յիշել պէտք է թէ ո՞րքան տառապած էր ո՞չ այնքան թերեւս իրեններէն դատած մեղադրանքներէն, որքան այն վերաբերմունքէն զոր դատած էր Կ. Պոլսոյ մէջ, ուր ցացած էր թագաւորին և եկեղեցիին հրամանաւ, և զարձած էր անկէ՝ ստրկացած և գուցէ նոյն իսկ խղճատանջ: Կը կրկնենք. Գրիստանէական եկեղեցին մի է արդէն զինքը յատկաւորող վարդապետութեանց և իր բարոյական մեծ հիմներուն մէջ. երկրորդական տարբերութիւնները, որոնք միջավայրի, մտայնութեան և ազգային և պատմական հանգամանքներու հետեանք են զյխաւորաբար, չեն ստաններ երբեք աւետարանով վերածնուած ազգերու և ժողովուրդներու կրօնական միութեան զաղափարին: պէտք է թողուլ որ սերը լրացնէ ինչ որ զեռ թերի կը նկատուի այդ տեսակէտով: Մենք կը կարծենք թէ ոչ թէ վէճերու՝ այլ սիրոյ, այսինքն միմեանց նկատմամբ զիջող և խաղաղ եղբայրակցութեան միջոցով է որ որ մը, թէ՛ իսկ շատ ուշ լինի այն, հնար պիտի ըլլայ հարթել վերջնական և կատարեալ միութեան ճամբան, եթէ երբեք, հակառակ կրօններու ընդհանուր պատմութեան և քրիստոնէական եկեղեցւոյ պատմութեան անցեալի տըւեալներուն, այսինքն հրաշքով մը, որ մը պիտի տեղի ունենայ միութիւնը:

